

Rudine u požeškoj kotlini — ključni problem romanike u Slavoniji

U posljednje je vrijeme — nakon gotovo pola vijeka — opet oživjelo zanimanje za nalaze nađene na plečatoj izbrežini u požeškome kraju, na ruševinama srednjovjekovnih Rudina (sl. 1). Povod tome nije dalo sistematsko iskapanje, nego nepovlasno rovanje pučanstva iz okolnih sela, koje traga za građevnim materijalom. Već decenijama svijet toga kraja ne može odoljeti napasti a da ne razvlači klesance s tog dosad nepresušnog vrela kad god treba kamen za svoje potrebe (sl. 2). Poznavajući važnost tih ruševina, s kojih se prostire pogled na zelenu i plodnu Požešku kotlinu (sl. 3), Konzervatorski zavod u Zagrebu upozorio je g. 1955. da je zabranjeno raznašanje ruševina.¹ Da teren Rudina još uvijek mnogo obećaje, dokazuju ponovni nalazi, koji su izašli na vidjelo prilikom ponovnog rovanja i raznašanja građe. A te posljednje ostatke potrebno je sačuvati osobito iz dva razloga:

1. jer se na Rudinama nalazio jedan od najvažnijih arhitektonskih kompleksa, koji je u srednjem vijeku sagrađen na području Slavonije i
2. jer još sami ostaci najviše mogu reći o tom — za ovaj kraj — izuzetnom naporu, jer su historijski izvori o njemu vrlo šutljivi.

Da i šira publika dozna nešto o Rudinama, dnevna je štampa isticala važnost tog arheološkog položaja ne bi li to utjecalo da se jednom prestane s raznašanjem posljednjih ostataka.² Duskora je zatim M. Peić u našoj stručnoj literaturi potcrtao da Rudine nisu značajne samo historijski, nego i likovno.³ On je tom prilikom donio reprodukcije dviju plastika nađenih na rudinskim ruševinama, kojima je — kako kaže — lice oblikovano načinom ranog srednjeg vijeka, a sklon je da te nalaze uspoređuje s plošno ornamentalnim reljefom Rođenja Kristova u Zadru iz XI st. Iste se godine osvrću na važne ostatke nađene na Rudinama publikacije, koje populariziraju muzejsku djelatnost. Nalazi se sada čuvaju u Požeškome muzeju.⁴

Opširnije se pak nedavno bavio Rudinama A. Mohorovičić,⁵ koji naglašava da je najstariji dio tog kompleksa monumentalnih razmjera nastao u doba romanike. Posvećuje mu pažnju, jer »preostali očuvani tragovi romaničke arhitekture u kontinentalnim krajevima Hrvatske naročito su dragocjeni za analizu općih stilskih kao i specifičnih konstruktivnih i tipoloških karakteristika. A tom rijetkom broju pripadaju ruševni ostaci opatije Rudina, koji pružaju vrijednu dokumentaciju za komparativnu analizu razvoja romanike na oba spomenuta dijela Hrvatske (tj. na područjima sjeverno od Gvozda u tzv. Panonskoj Hrvatskoj i južno od Gvozda u tzv. Dalmatinskoj Hrvatskoj)«.

¹ Akt Konzervatorskog zavoda u Zagrebu 956—1955, upućen 3. VI NO Kotaru Sl. Požega, M No-u Orljavac i Gradskome muzeju u Sl. Požegi.

² J. Langhamer, »Ruševine »Gradovi« kod Čečavca naš važni kulturno-historijski spomenik srednjeg vijeka«, Požeški list, 23. VIII 1956.; M. Peić, »Umjetnost u kamenolomu«, Vjesnik, Zagreb, 7. XI 1956.

³ M. Peić »Muzej u Požegi«, Bulletin JAZU g. V, Zagreb 1957, br. 1, p. 63 i slike na tablama.

⁴ »Muzeji Slavonije«, izd. Društva muz. konz. radnika NRH, podružnica Osijek, urednik prof. Zdenka Lechner, Osijek 1957.; Dr A. Bauer-prof. K. Nemeth, Muzeji i arhivi, Zagreb 1957, p. 46.

⁵ A. Mohorovičić, »Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji, Ljetopis JAZU, sv. 64, Zagreb 1960, p. 417—431.

Sl. 1 Položaj Rudina na plećatom brdu

Time su donijeti novi pogledi na problem Rudina, koji se razlikuju od prijašnjih. *Đuro Szabo* je, naime, smatrao, na temelju onoga što je g. 1906. vidio na terenu, da je opatija na Rudinama građena u gotičkom stilu, na sličan način valjda kao opatije Svete Jelene od Podborja i u Bijeloj. To je mišljenje publicirao kao mlad ljubitelj starina, kad još nije bio ni konzervator Povjerenstva.⁶ Iste godine 1906. bio je na Rudinama i *Julije Kempf*, brižni čuvar starina Požeške kotline, koji bijaše 1911. imenovan konzervatorom Povjerenstva za čuvanje spomenika za taj kraj. On je poslao dopis s bilješkama o Rudinama, Arheološkom muzeju u Za-

⁶ *Gj. Szabo*, »Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj« (Sv. Jelena de Podbroje, Bijela, Rudina), *Vjesnik HAD N. S. IX*, Zagreb 1906/7, sep. p. 208—9. — Bilješke o Rudinama u rukopisu Comitatus Poseganus, kojima se Szabo spremao za taj rad.

grebu, što je uglavnom objelodanio Brunšmid u *Vjesniku muzeja*.⁷ I Szaba i Kempfa, kao i današnje istraživače, ponukalo je razaranje da se uspnu do tih osamljenih ruševina.

Kempf piše 1906. da je »u novije doba prije 10-12 godina dao ovdje kopati kamenu građu brestovački vlastelin dr Mijo Reiner. Radnici su doskora naišli na vrlo velike prostorije pod zemljom. Nastavljajući iskopavanje pronašao je isti vlastelin cijeli niz ćelijica, zidanih od lijepa četvorinastoga kamena. Na nutarnjim zidovima prepoznala se još dosta jasno boja, kojom su sobe bile al fresco bojadisane. Izvađeno je iz zidova na tisuće komada kamena, pa se po svemu može ustvrditi, da je

⁷ Dopis J. Kempfa iz g. 1906. u arhivu Arheološkoga muzeja u Zagrebu. — J. Kempf, *Posljednji ostanci sredovječne opatije Rudine*, *Vjesnik HAD*, Zagreb 1907, p. 245—6.

Sl. 2 Kompleks s ruševinama opatije Rudina

Sl. 3 Pogled s ruševina Rudina prema požeškoj kotlini (nekoć posjed opatije)

to bilo prizemlje ogromne zgrade nekadanje opatije. Šteta je, da nije odmah načinjen nacrt nalazišta pod zemljom«. Kempf dalje nastavlja da su »ove godine (1906) u proljeće svršili čečavački seljaci posljednju radotu na tragovima rudinske opatije, iskopavši joj valjda i iste temelje, jer da trebaju građu za parohijsko zdanje«.

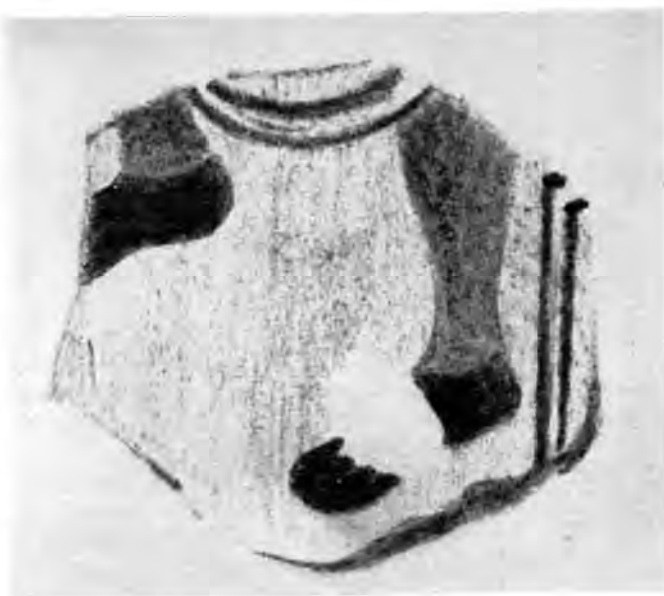
Zabiljške Kempfa kao i Szaba potrebno je proučiti, jer sadrže mnogo korisnih podataka o onome što su oni još prije više od pola vijeka vidjeli, a više ne postoji. Kempf je nakon višegodišnjeg eksploatiranja ruševina zatekao oko 100m³ složenog kamena s mnogo klesanca,⁸ s komadima nadgrobnih spomenika, komad s tragovima brojki, zapazio je kamen s uklesanim reljefom križa, kojem rubovi završavaju pravilnim oblicima djeteline, dobro sačuvano kamenje s usjećenim kockastim uresima, polukružno četvorinasto klesano kamenje s usjećenim izdubinama, kako on kaže, valjda za obloške vrata ili prozora. Među kamenjem vidio je i nekoliko opeka neobične tvrdoće, koje su oblikom manje i tanje od današnjih, a bilo je i takvih koje su upravo modelirane za svodove. Druga vrste opeke, nađena samo u odlomljenim komadima, bila je velikog oblika četvorine. Smatrao je da su sigurno služile za popločivanje hodnika i unutarnjih prostorija opatije.

U vrijeme kad se općenito kod nas razmjerno malo pažnje posvećivalo zidnom slikarstvu, Kempf bilježi da su najveća dragocjenost ovih iskopina fragmenti fresko-slikarija, na kojima su jasne i žive bile modra i crvena boja; opisuje da je malter bio nabacan na kamen, te da je okamenjen zajedno sa slikarijom. Kopači su ih zdrobili. Da je u lipnju 1906. bio otkriven čitav kameni zid s freskama. Učitelj Radovanović, koji je to vidio, izrazio je mišljenje da su to bila dva opata u gotovo naravnoj veličini. Jasnim i živim bojama su oslikana lica s bradom i odijela. Szabo, kojega se bilješke poklapaju s Kempfovima, nacrtao je tek ulomak s nogama jednog lika pastelnim olovkama: noge s čarapama otvorene su crvene boje, obuća crna, bordure bijele, haljine crvene, bordura okvira smeđa (sl. 4).

Đuro Szabo je nešto određenijim opaskama dopunio Kempfove bilješke o Rudinama. Navodi npr. da je manja opeka srednjovjekovna, a veća da po svemu naliči na rimsku. Nadodaje uz put da je u Čečavcu — gdje je inače niz zgrada podignut od rudinskih ruševina — nađen rimski nadgrobnni spomenik (sl. 5), koji više nije imao natpisa: on je dugo ležao u Novoj Gradiški, odakle je nestao. Szabo je načinio skicu tog spomenika s četiri osobe i označio njegove mjere (126 x 70 cm). Napominje da je poč. 19. st. još Csaplovics našao kamen s natpisom: *Protector noster*, koji je izgubljen. Spominje i neki turski natpis. Među mnoštvom obrađenog kamena našao je isječene strijelice za manje oružje (njegov crtež na sl. 6), što dokazuje da je kompleks bio utvrđen.⁹ Kratko bilježi surovo izrađenu glavu u kamenu, koja je prenesena u Arheološki muzej u Zagrebu, gdje je i danas (sl. 17).

⁸ Vidi Kempfovnu fotografiju u knjizi Požega, Požega 1910, p. 116 od istoga autora.

⁹ O tom Đ. Szabo, »Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji«, Zagreb 1920, p. 121 i u »Comitatus Poseganus«, rukopis, n. dj.

Sl. 4 Kopija ulomka freske iz ruševina Rudina (Gj. Szabo)

Sl. 6 Nalazi iz ruševina Rudina (crtež Gj. Szabo, 1906)

U vrijeme kad se kod nas neispravno držalo da se istočno od Francuske gotika najranije javlja u Hrvatskoj (Topusko), a s ostacima romanike u sjevernim krajevima nije bilo gotovo nikakvih iskustava, nije ni čudno da mladi i još tada neiskusni Szabo materijal s Rudina pripisuje ranogotičkom vremenu. Na to ga je nukalo nekoliko momenata kao što su: oblik strijelnica, tip slova koja je vidio i smatrao da su gotica, oblik reljefa križa s trolisnim svršetkom, koji je Kempf prenio u Požegu, gdje se i danas čuva u muzeju (sl. 13), a vjerojatno i ulomci fresaka. Szabo bilježi i »surovo izrađenu glavu«, koja je prenesena u Zagreb, ali se na nju ne osvrće detaljnije, što ne začuđuje jer je čak ni iskusni Brunšmid ne donosi u svojim Kamenim spomenicima, moguće zbog toga što se nije opredijelio kako da je makar i približno atribuirao.

Koliko god se dugo i mnogo prekopavalo po ruševinama Rudina, čini se, teren još uvijek čuva iznenađenja, jer se 1956. našlo, osim poklopca sarkofaga (34 x 153 x 40 cm) sa strmim sljemenom (sl. 7), nadgrobnih natpisa, slijepih arkada, ulomaka kamena s geometrijskim ornamentima također i klesanac s ljudskom figurom,

Sl. 5 Crtež antiknog spomenika iz Čečavca, podno Rudina (Gj. Szabo, 1906)

te niz tesanaca s reljefima glava, koje zanimljivim likovnim izrazom nadovezuju na reljef glave što je prenesena u Arheološki muzej u Zagrebu prije pola vijeka (sl. 17), o kojem materijalu će kasnije biti detaljnije govora. Među natpisima osobitu pažnju pobuđuje kamen sastavljen od dva ulomka koji tačno pristaju jedan uz drugoga. Na njemu je kratak natpis omeđen s obje strane križem, što upućuje na to da se radi o nadgrobnom spomeniku (15,5 x 33 x 32 cm). Stoji li da se taj natpis može čitati + BRAT IAN +, taj kamen dobiva na svojem izuzetnom značenju. Klesan u doba romanike slovima koja još nemaju izrazite elemente gotice, on bi — ne može li se čitati na koji drugi način — u doba kad vlada opći latinitet na području Slavonije u srednjem vijeku najavljivao nacionalni jezik

¹⁰ Takav tip slova nalazimo npr. na bibriskome križu Miloniga o. g. 1200; J. Horvat, »Kultura Hrvata kroz 1000 godina I.« Zagreb 1939, sl. 53 ili Umetnička obrada metala I, Beograd 1956, sl. 19, gdje su zrcalno pisani natpisi.

Sl. 7 Dio sarkofaga s Rudina

pisan latinicom (sl. 8). Karakteristična su slova A s produženom hastom gore i T s produženjem okomite haste, kakvi se tipovi slova kod nas upotrebljavaju još oko g. 1200.¹⁰

Bude li jednom pala odluka da se Rudine počnu sistematski naučno istraživati na terenu, treba svakako upozoriti da je potrebno pomno pretražiti ne samo položaj gdje su ruševine i čitavo selo Čečavac, koje je podignuto ruševinama s Rudina, a koje je podno položaja te opatije, nego i ostala okolna naselja, a napose sela kao Šnjegavić i Kujnik. Ekpa je Konzervatorskog zavoda iz Zagreba, istražujući područje kotara Slavonska Požega, na evidencionom putovanju 18. V 1959. primijetila uz pravoslavnu crkvu u Šnjegaviću (filijala Čečavca) niz pomno klesanih blokova kamena (sl. 9), a u Kujniku hrpu kamenja što je nađeno kod ciglane; u njoj je bilo: turskih nišana, luk srpasta oblika, klesanac s reljefom svetačkog lika (sl. 10), što je bez sumnje dovučeno s Rudina.¹¹

Do kakvih suvislih zapažanja možemo doći na temelju tih dosad razasutih podataka o kompleksu Rudina?

Szabo je zapazio da su na samom platou s ruševinama opatije nađene antikne opeke. Na rimske tragove u tom zapadnom zakutku Vallis aureae navodi i nadgrobni spomenik nađen u Čečavcu, kao i obilan nalaz od 20.000 komada novaca nađen u obližnjem Vraniću. Na većini tih novaca IV vijeka označena je sisačka kovnica.¹² Naročito spomenute opeke upozoravaju na to da je negdje u blizini postojala neka antikna građevina, s koje je upotrijebljena građa pri gradnji opatije. Prema tome, mogli bismo i ovdje računati s općom pojavom da je romanička djelatnost oživjela u blizini nekog antiknog objekta. Podsjećam na primjer iz bliže regije, da je be-

¹¹ Na upozorenje Konzervatorskog zavoda u Zagrebu te je nalaze u Kujniku pričuvao Milinović Nikola dok ih upravitelj Muzeja J. Langhamer nije dopremio u Požeški muzej.

¹² J. Kempf, »Požega«, Požega 1910, p. 64.

Sl. 8 Natpis s Rudina

mediktinska opatija u Banoštru, koju je u Srijemu osnovao ban Beluš u drugoj polovini XII st. bila sagrađena kod rimske Bononije (Malate).¹³

Količine građevnog materijala koji se na veliko eksploatirao još koncem XIX st. govore o tom da se radilo o velikom objektu. Tvrde opeke malog formata upućuju tek općenito na srednjovjekovnu vrstu građe, a opeke oblikovane za svodove s vjerojatnošću na gotiku. U opatiji su bile i fresko-slike. Ulomak koji je otet zaboravu crtežom Szaboa odnosio bi se nabrekli oblikom noge i zaobljenim oblikom obuće na kasnu gotiku. Turski natpis nađen ondje omeđuje trajanje opatije do u XVI stoljeće.

Mada neki momenti govore za to da se na opatiji radilo u doba gotike, mnogi nalazi idu u prilog tome da se na Rudinama počelo raditi u doba romanike. To potvrđuju pravilno obrađeni četvorinasti klesanci, poklopac sarkofaga, klesanci s motivom slijepih arkada, polukružno obrađeni komadi kamena, tip slova na nadgrobnim spomenicima, a napose geometrijski i figuralni arhitektonsko-plastički dekor, za što se već opredijelio A. Mohorovičić.¹⁴ Prema njemu na romaniku bi upućivao i polukružni oblik apside.

Da je kompleks opatije već zarana bio utvrđen, dokazuje strijelnica plošne forme za manje oružje, koju je nacrtao Szabo (sl. 6). Dok je on bio sklon tome da je opatija Rudine djelo gotike, A. Mohorovičić zapaža da najstariji dio kompleksa pokazuje jasna stilska obilježja zrele romanike. Prema ovome, dakle, što je ovdje izneseno, život na Rudinama trajao je od vremena zrele romanike do u XVI stoljeće, kad ga prekida turska vlast, pa iz tog širokog vremenskog raspona potječu pojedini objekti s tih ruševina.

Što možemo doznati o Rudinama iz izvora?

G. 1210. spominju se Rudine indirektno onom prilikom kad kralj Andrija II dariva u blizini templarima zemlje ovim riječima: ... »illa uero uia descendens de Potuz ducit Rudinam« ...¹⁵ Tom prilikom, kad se radilo o nekom drugom predmetu, ne spominje se ni samostan ni crkva, nego naprosto Rudina, — moguće kao tada već opće poznati pojam u ovome kraju. Sama riječ može da označava i tratinu.¹⁶ No kako je riječ »Rudina« napisana velikim početnim slovom, ta okolnost može nukati na zaključak da se radi o nazivu nekog obitavališta, a ne o tratini. Međutim to ne mora da bude odlučujuće, jer se srednjovjekovni pisari ne pridržavaju ujednačenog pisanja, pa jednom jednu te istu riječ pišu razno, liko sad velikim, a drugi puta malim početnim slovom. Uvjerljiv je dokaz taj da se radi o Rudinama obitavalištu, što k toj tački vodi cesta — moguće još s obzirom na antikne nalaze u okolici — rimska. Radi se o cesti koja je iz daruvarskoga kraja (Potuz kod Daruvara) išla preko Dragovića u Požešku kotlinu.¹⁷ Prema tome, možemo s velikom vjerojatnošću držati da Rudine već početkom XIII st. postoje i da po svoj prilici nisu bile u to vrijeme u teže pristupačnom i relativno neprohodnom predjelu, kako se to danas čini.¹⁸

Sl. 9 Klesanci s ruševina Rudina u Šnjegoviću

Sl. 10 Klesanci s Rudina nađeni u Kujniku

Sl. 11 Kamen s motivom slijepe arkade iz Rudina

¹³ O tom A. Horvat, »Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien, »Südost-Forschungen«, Bd. XVIII/2, München 1959, p. 262.

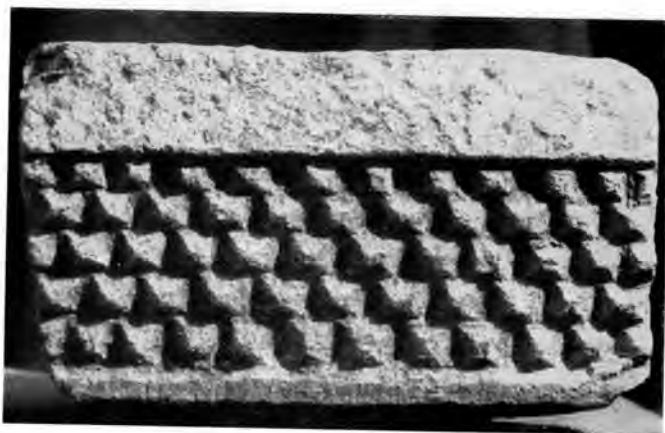
¹⁴ A. Mohorovičić, n. dj.

¹⁵ Smičiklas, Cod. dipl. III, p. 98.

¹⁶ V. Mažuranić, »Prinosi za hrvatski pravno-povjesni riječnik«, Zagreb 1918, p. 1271.

¹⁷ O tome Gj. Szabo, »Ljesnica«, Vjesnik HAD X, Zagreb 1908—9, sep. p. 1 i 6.

¹⁸ O smještaju Rudina vidi Mohorovičić, n. dj., p. 429.

Sl. 12 Klesanac iz Rudina

Sl. 13 Reljef križa iz Rudina

God. 1239. određuju se međe između pečuške i zagrebačke biskupije; tada se vidi da je pečuška biskupija obuhvatala cijeli požeški kraj.¹⁹ I Rudine su se tada, dakle, nalazile unutar te dijeceze.

God. 1279. spominje se opat Rudina, kad se pred požeškim kaptolom vrši izmjena zemalja. »*Georgius abbas de Rodyna*« zamijenio je svoj posjed »*Liphyue*« za »*Vlchak*«²⁰, koji je pripadao »*Georgio filio de Zayda*«, potomku Boriča bana, dakle pripadniku plemenske organizacije požeške župe.

God. 1333. »*Petrus abbas de Rodyna*« platio je 28 groša papine desetine.²¹ To je razmjerno mala svota²², no treba imati na umu da se u to vrijeme nailazi i na otpor zbog plaćanja desetine, jer je npr. opat benediktinske opatije u Nuštru tada odbio da plati tu desetinu.²³

God. 1349. povećava se opet posjed Rudina. Kraljev sudac u Budimu dosuđuje samostanu sv. Mihovila u Rudinama posjede Koprivnu i Zelinu u požeškoj županiji. Tom se prilikom spominje »*Nicolaus, abbas de Rudyna*«,²⁴ te crkva i samostan riječima »*patronus ecclesie seu monasterii de Rudyna*«. ²⁵

God. 1464. opat Martin podigao je optužbu zbog počinjenih nasilja protiv Stjepana, sina Deževa Cerničkog (»*Desew de Csernel*«), što ih je nanio opatskom dobru Sutsan.²⁶

God. 1504. 3. XII izdaje papa Julije II ispravu, kojom postavlja opatom Stjepana, sina Mihajla de Gibolt, na preporuku Hedervarijevih. Tu se dokazuje da je prijašnji opat Tomo ostavio samostan i da redovnici neće u njem obitavati, jer je opatija blizu turske granice. Prihod je iznosio jedva 50 for. komorskog novca.²⁷

Još g. 1524. postoji opatija, jer te godine 17. VIII papa Klement dopušta da Nikola Desewfy dobije opatiju Rudine; ona je nakon smrti Stjepana Földvara opustjela. Nikoli, koji je »*clericus dioecesis quinqueecclesiensis*«, nalaže da ima za deset godina postati redovnik i pravi opat; dotad neka se brine za samostan, kako su to i drugi činili. Ne postane li redovnikom, mora opatiju predati, pa neka ostane nepopunjena.²⁸

Iz historijskih izvora, koji su s obzirom na Rudine oskudni doznajemo, dakle, nekoliko važnijih podataka, a to su: da Rudine postoje 1210, no zasad se ne može ući u trag kada su nastale; da su se nalazile unutar pečuške dijeceze; da je opatija držala prilično velik pos-

¹⁹ Vidi: Gj. Szabo, »Lijesnica«, n. dj., p. i sl.

²⁰ Cod. dipl. VI, 321. — *Vlchak*, danas Vučjak jugoistočno od Čečavca.

²¹ O tom *Kempff*, n. dj., p. 5, gdje citira Jos. Kollera, Hist. episc. quinqueecclesiensis, Posonii 1782 i Mon. Vatic. I, 315.

²² Mala s obzirom na to ako 20—25 groša čini 1 zlatni floren. Za to tumačenje zahvaljujem dru Z. Herkovu. — Istovremeno je npr. zagrebački biskup Ladislav de Kobil platio 143 marke (Vj. Klaić, »Povjest Hrvata« II/1, Zagreb 1900, p. 60). U XIV st. obično marku sačinjavaju tri florena (I. K. Tkalčić, Povjesni spomenici Zagreba I, Zagreb 1889, p. XCIX).

²³ Vidi: S. Pavičić, »Vukovska župa I«, Zagreb 1940, p. 95.

²⁴ Cod. dip. XI, 508 i sl. — Selo Koprivna se i danas nalazi sjeveroistočno od Čečavca.

²⁵ Isto, p. 510.

²⁶ G. Fejér, »Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes«, Budae 1839, p. 120.

²⁷ Gj. Szabo, Tri... opatije n. dj., gdje citira Kollera VI, 513.

²⁸ Isti

jed, jer je imala niz sela.²⁹ S obzirom na veličinu posjeda ona je 1333. dala malo za papinu desetinu. Opatijske posjede ometao je 1464. Stjepan, sin Deževa Ceraničkog. Početkom XVI st. prihodi su bili slabi. Doznajemo zatim za sedam imena opata: 1279. Juraj, 1333. Petar, 1349. Nikola, 1464. Martin, Tomo, 1504. Stjepan sin Mihajla de Gibolt, 1524. Nikola Desewfy. No ta imena ne daju neke naročite podatke, osim posljednjeg, designiranog Nikole Dežefijevca od onog roda koji je ranije ometao posjed opatije.

O samoj crkvi i samostanu nema drugog podatka osim da su posvećeni sv. Mihovilu. Izvori ne govore izričito da je to bila benediktinska opatija, što se u našoj literaturi stalno govori. Tradiciju da bijaše benediktinska sačuvao je pečuški kaptol s pridjevkom časti »*abbas s. Michaelis arch. de Rudina*«. ³⁰ Međutim izbor mjesta na kojem bijaše opatija smještena odgovara tome da bijaše benediktinska. Dominirala je na istaknutom plečatom brdu (sl. 1 i 3), što odgovara onome: »*Benedictus amat montes*;« u pozadini nižu se šumoviti ogranci Psunja, a prema istoku prostire se pogled na plodnu Požešku kotlinu, opasanu šumovitim brdima. Smještaj na ispetom položaju odgovara i patroniniju. Mihovilu arkandelu ratniku često se podižu crkve na brdu osobito u srednjem vijeku; misijskim djelovanjem na području Njemačke on je npr. zamijenio kult ratnika Zio.³¹ One se nisu podizale usred tržišta i gustih naselja, već na utvrđenim bregovima, kako je to u našoj stručnoj literaturi nedavno iznio u povodu obradbe stonskog Sv. Mihovila C. Fisković.³²

U istoj požeškoj kotlini spominje se od g. 1232. i cistercijska opatija u Kutjehu. Moglo bi se pretpostaviti da je na udaljenosti od kojih 35 km zračne linije i na Rudinama bila cistercijska opatija, kako se još uvijek pogdjegdje navodi;³³ u susjednom, naime, daruvarskome kraju bile su podignute dvije benediktinske opatije — u Bijeloj i u Podborju — tako blizu jedna drugoj da je među njima udaljenost od kojih desetak kilometara zračne linije. Međutim ne samo izbor mjesta (sve te opatije i Bijela i Podborje i Rudine bile su na brdu) nego naročito raznolika arhitektonska figuralna plastika s Rudina više odgovara benediktinskoj opremi nego strogim asketskim cistercitima koji zaziru od bogatstva napose figuralnim ukrašavanjem.³⁴

Opće poznat motiv slijepih arkadica, usvojen u doba romanike na širokom prostranstvu bio je ondje ukras arhitekture (34 x 47 x 27,5 cm i sl. 11), kao i dijamantni motiv sa svojom igrom svjetla i sjene (21 x 36 x 33 cm, sl. 12). Među ostalom arhitektonskom kamenom plastikom — koja je zasad poznata — s likovnog je stanovišta naročito zanimljivo 11 primjeraka: kamen s

²⁹ Opseg posjeda potrebno je napose proučiti.

³⁰ Kempf, n. dj., p. 116. — Od zagrebačkih kanonika prvi dobiva taj pridjevak Ivan Babočaj (1684—1712); vidi o njem S. Matković, »Recensio episcoporum, archiepiscoporum, praepositorum majorum et canonicorum« Zagrabiae 1887, p. LXXXVI.

³¹ O tom K. Künstle, »Ikonographie der christlichen Kunst I«, Freiburg im Breisgau, 1928, p. 247.

³² C. Fisković, »Ranoromaničke freske u Stonu«, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split, 1960. — U požeškoj kotlini je npr. na brdu smještena barokizirana stara crkva sv. Mihovila u Strazemanu, ona u Ratkoviću a u novije vrijeme ona u Grižićima prema brodske kraju.

³³ Z. Kulundžić, »Historija pisma« Zagreb 1957, p. 661.

³⁴ Na to se u našoj stručnoj literaturi osvrnuo Lj. Karaman, »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji I«, Historijski zbornik, Zagreb 1948, p. 122.

Sl. 14 Reljef glave noja iz Rudina

Sl. 15 Reljef glave u koso postavljenoj četvorini iz Rudina

Sl. 16 Reljef glave s koso položenim očima iz Rudina

Sl. 17 Reljef glave s izbrazdanim licem iz Rudina

klesarijom križa, reljef životinjske glave, sedam reljefa ljudskih glava, te dvije cijele ljudske figure, što sve (osim sl. 17) čuva Muzej u Sl. Požegi.

1) *Reljef križa na kamenu*, koji svojim oblicima govori da je to zaglavni kamen (s portala?) Odavna je poznat (sl. 13).³⁵ Uklesan je simetrično unutar plitko profiliranog nepravilnog ovala. Prečke križa ispunjene su klesarijom na način pleterne ornamentike. Pleter je razriješen u pet plitkih zaobljenih prutaka, od kojih su vanjski s obje strane odebljali. Prečke svršavaju s tri trolista, koji su klesani troprutasto sa zadebljalim remenom na obodu. Na okomitoj hasti križ ima malu prečku, a niže nje obli nodus u obliku kugle koja je u donjem dijelu tordirana. Na lijevoj strani prečke stoji ptica koja se moguće nalazila i na desnoj, oštećenju strani. Ugrebena je najelegantnijim potezima za razliku od pleterne klesarije samoga križa.

2) *Reljef s glavom noja* (sl. 14). Na plosnatoj plešivoj glavi, prikazanoj en face, koja svršava kratkim širokim kljunom ističu se naročito oči. Velike su i uokvirene odozgo vjedama, a odozdo podočnim naborima. Oči — sposobne da iz velike daljine uoče neprijatelja — sada zure šuplje. Vidi se i dio gologa vrata. Povrh glave istaknut je impost.³⁶

3) *Reljef ljudske glave* u koso postavljenoj četvorini (sl. 15). Glava prikazana tek osnovnim crtama ukomponirana je u nepravilni blok četvorine u osi dijagonale.³⁷ Na širokom, ponešto zaobljenom licu sa zašiljenom bradom dominiraju oči bez označenih zjenica. Izduljena oblika, riješene s po dvije uparane brazde podsjećaju na naočari današnjih motorista. Bjeloočnica je bez plasticiteta. Kratki je plosnati nos zakržljalih oblika i bez označenih nosnica. Usta su označena kao pačetvorinasta udubina. Udubina povrh čela daje dojam kao da posao na toj glavi nije dovršen.

4) *Reljef glave s kosim očima* (sl. 16). Kvadratično, no nesimetrično komponirana glava bez čela, gore je omeđena impostom iz kojeg se produžuje u luku savinut plosnat nos sa slabo markiranim nosnicama.³⁸ Oba oka koso položena od lijeva nadesno, oblika šljivine koštice, omeđena su dvostrukim obrubom. Plošne bjeloočnice imaju usvrđane kružne rupe zjenica. Povodeći se za lukom nosa, koso su smještena i usta u obliku pačetvorinaste rupe kao i brada, označena s nekoliko brazda, koja svršava dijagonalno u donjem lijevom uglu kompozicije. Do desnog ugla dosiže asimetrični brk, označen uparanim brazdama u tri struka.

5) *Reljef glave s izbrazdanim licem* (sl. 17). Kvadratično simetrično komponirana glava ima vodoravno izbrazdano čelo, tubast nos s označenim nosnicama, plitko urezana usta, veliko obrubljeno oko u obliku šljivine koštice. Bjeloočnica je plastično ispupčena s usvrđanom kružnom zjenicom. (To se primjećuje i na drugom, oštećenom oku.) Osobitost je toga lica da je izbrazdano udubljenim brazdama, koje nejednako dužinom izlaze iz donjeg ruba oka. To se opetuje i na bradi.³⁹

6) *Reljef glave s bradom* (sl. 18). Kvadratična, simetrično komponirana glava bez čela, gore je omeđena impostom, iz kojeg se nastavlja kratak tubast nos s označenim nozdrvama. Oči su jako naglašene, te se čini kao da su iskočile iz svoga ležaja. Obrubljene su i ispupčene, a usred bjeloočnice duboko su usvrđane kružne rupe pupila. Između plastično naglašene brazde, koje izlaze s obje strane nosa, u konkavnom su dijelu usta u obliku pačetvorinaste rupe i trodjelna brada stilizirana dubokim usjeklinama u obliku listića.⁴⁰

7) *Dvije bradate glave na jednom bloku kamena* (sl. 19). Na oštećenom komadu kamena s obje je strane po jedna glava bez čela. Približno su jednake; neznatne razlike nastaju zbog rustične obradbe. Umjesto čela izdižu se povrh lica imposti, omeđeni ravnom linijom. Iz njih se nastavljaju tubasti nosevi s označenim nosnicama. Izbuljene oči gomoljasta oblika imaju duboko usvrđane kružne rupe za zjenice, što se vidi na oštećenju desne glave. Usta u obliku vodoravne brazde imaju označene usnice. Brade su primitivnim klesanjem prikazane s nekoliko okomitih pramova.⁴¹

³⁵ To je onaj kamen što ga je još J. Kempf dopremio u Požegu za muzej. Mjere: vis. 40, gornja širina 34, a donja širina 25,5 cm, dubina 37 cm.

³⁶ Mjere: vis. 19x13,5x23,5 cm.

³⁷ Mjere: vis. 31x34x20 cm.

³⁸ Mjere: vis. 19 x 15,5 x 33 cm.

³⁹ Mjere: vis. 15 x 15 x 20 cm. Ovaj se kamen već oko pola vijeka čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

⁴⁰ Mjere: vis. 19 x 15 x 18 cm.

⁴¹ Mjere: vis. 20 x 29 x 35 cm.

8) *Reljef bradate i brkate glave* (sl. 20). Pačetvorinasto komponirana muška glava ima dvostruko izbrazdano čelo. Iz donje se brazde produžuje kratak tubast nos s označenim nosnicama. Oči s ispupčenom bjeloočnicom imaju svrdlanu kružnu rupu zjenice. Obrubljene su, a povrh njih je jak nadočni rub. Usta su označena nepravilnom pačetvorinastom rupom. Brkovi se simetrično savijaju u luku prema gore. Za razliku od njih koji su klesani u reminiscencijama tropleta, kratka brada je označena s nekoliko okomitih brazda.⁴²

9) *Reljef golobrade glave* (sl. 21). Pačetvorinasto komponirana glava u gornjem je dijelu oštećena. Obrubljene oči bez naglašenog plasticiteta imaju usrdlanu kružnu rupu zjenice. Raznolike su: lijevo je oko ovalna, a desno trokutasta oblika. Te razlike naglašavaju nabori ispod očiju. Nos s nosnicama tubast je i izduljen. Mala usta jednostavno su usječena kosim rezovima. Brada nije obraštena.⁴³

10) *Reljef nage ljudske figure* (sl. 22). Na skraćenom tijelu isklesana je okrugla glava prema kojoj se uzdižu ruke. Gotovo kvadratičan trup je zaobljen. Na njemu su plitko označene kose brazde, koje bi mogle označavati primitivno prikazane nabore haljina. Da se ipak ne radi o ruhu, nego rebrima na goloj figuri vidi se po tome što su prsa kao i pupak označeni kružnim svrdlastim rupicama. Trup počiva na raskročnom stavu nogu koje nemaju ni bedara ni gnjatova, nego samo stopala, što pridonosi zbijenosti četvorinaste kompozicije. Ruke se pod pravim kutom podlaktice uzdižu do glave. Naglašeni su prsti. Krupna je glava na tankome vratu. Prema velikim očima — u obliku šljivine koštice — koje imaju svrdlane rupe zjenica, usta su mala, u obliku pačetvorinaste rupe, a malen je i kratki tubasti, oštećeni nos. Jaka brazda je na čelu, a brada nije obraštena.⁴⁴

11) *Reljef svetačke figure* (sl. 23). Lik postavljen frontalno ima vrlo skraćeno tijelo s nogama u raskoračnom stavu. Odjeća je označena okomitim usjeklinama. Gore svršava trokutastim obodom, u koji je usrdlan niz rupica. Ruke s označenim prstima okomito se spuštaju do nogu. Citav trup zajedno s nogama manji je od glave na tankome, no

⁴² Mjere: vis. 15,5 x 15 x 33 cm.

⁴³ Mjere: vis. 17 x 15 x 26 cm.

⁴⁴ Mjere: vis. 19 x 16 x 30 cm.

Sl. 18 Reljef glave s bradom iz Rudina

gušastom vratu. Okrugla se glava sužuje prema golobradom podbratku. Kose su označene s nekoliko crta. Brazde su na čelu takve kao da označuju dijamem. Nadočni rubovi prelaze u kratak nos. Usta malo otvorena imaju označene usnice. Na inače plastičnoj glavi naročito se ističu velike ispupčane oči s usrdlanim zjenicama. Glavu okružuje nimbus, optočen kružnim rupicama.⁴⁵

Deskripcija tih 11 spomenika otkriva međusobne stilske srodnosti, odnosno raznolikosti kao i ikonografske osebjnosti. Kad redom pogledamo te reljefe uklesane u sivkasti čvrsti vapneni kamen, čini nam se da su oni klesani neujednačenim stilom, neujednačenom kvalitetom. Simetrični križ (sl. 13) klesan je npr. sigurno i znalčki, a tako su obrađeni i pojedini klesanci kame- na (sl. 23), ili ornamentalni motivi (sl. 12), a pretežni broj figuralnih reljefa ima sad manje sad više značajke rustificirane umjetnosti. (Npr. sl. 19). To je potrebno odmah napomenuti, jer — kao što je to uvijek — i ovdje ta okolnost otežava da se opredijelimo u kojem su vremenu nastala takva djela. Ne bi li došli barem do približne datacije, pokušajmo načiniti stilsku i ikonografsku analizu.

Osim dva reljefa (sl. 13 i 15) svi su komponirani u četverokutu, koji su približne veličine; ona varira visi nom između 19 i 15 cm (zbog oštećenosti), a širinom 13,5 i 16 cm. U taj su format zbijene pojedine glave, ili čak i čitave ljudske figure (sl. 22), što se opetuje kod nešto većeg reljefa sveca (27 x 17 cm). Osnovna sredstva kojima se postizava izraz reljefa jesu ove skupine: pleterni stil,

reminiscencije pleternog stila,

linearizam

i mjestimice primjetljiva težnja k plastičnom izražavanju.

Na reljefu križa (sl. 13) najkonsekventnije je provedeno izražavanje pleternim stilom. No da nas ta konstatacija ne odvede na krivi put, ovdje treba primijetiti tri osnovne stvari. Pleter nije klesan kosim rezom, koji je karakterističan za predromaničku plastiku troprutastih trakova kod nas, napose u doba narodnih vladara u Dalmaciji, nego je izveden u meko zaobljenim remenima. Značajno je da su trolisti križa optočeni odebljalim remenom na obodu. Ta okolnost podsjeća na meku izvedbu pletera, koja vuče podrijetlo iz bizantske umjetnosti, na koju se pojavu češće nailazi u XI-XII st. u umjetnosti Mađarske. Kako su pak trakovi na prečkama križa peterostruki, postanak tog križa možemo stavljati u kasnu fazu skulpture s pleternom ornamentikom, kad ona još traje u doba rane romanike. Razrješavanje pletera u sedam prutaka vidimo npr. na križu iz Bijaća (o. 1197), koji Lj. Karaman donosi kao primjer dugog nasljedovanja pleterne dekoracije u dalmatinskoj selu. Taj primjer ovdje može poslužiti za usporedbu samo time, što se raščlanjuje u više prutaka,⁴⁶ što je u ovom slučaju nastalo koncem XII st.

Iz bližeg kruga, koji više odgovara kulturnoj regiji o kojoj se govori, podsjećam na stupac iz Iloka s četveroprutastom osmicom, na kojem je stupcu ujedno isklesan i ranoromanički reljef Agnus Dei; spomenik je najvjerojatnije nastao u drugoj polovini XII st.⁴⁷ No takva datacija nije najvažnija na križu iz Rudina.

⁴⁵ Mjere: vis. 27 x 17 x 40 cm. Taj kamen je nađen 1959. na ciglani u Kujniku.

⁴⁶ Lj. Karaman, »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«, Zagreb 1930, sl. 123.

⁴⁷ Vidi o tom Lj. Karaman, »O umjetnosti Srednjeg vijeka«, n. d., p. 118; A. Horvat, »Die Skulpturen... aus Syrmien«, n. d. T. I, Abb 1 i 1a.

Sl. 19 Reljef dviju bradatih glava iz Rudina

Razrješavanje pletera u više od tri prutka ovdje nije odlučujuće toliko koliko okolnost da haste rudinskoga križa svršavaju izrazitim i pomno oblikovanim trolistima, koji su karakteristična pojava u ranoj gotici od prve pol. XIII st.⁴⁸ Prema tome — iako je na tom spo-

⁴⁸ O tom *L. Réau*, »Iconographie de l'art chrétien« II, Paris 1957, p. 482; *Ch. Rohault de Fleury*, »La Messe« V vol., Paris 1887, Pl. CDIX; vidi: *K. Woermann*, »Geschichte der Kunst« III, Leipzig 1926, Taf. 38 (Halberstadt), Abb. 213 (Wechselburg), Abb. 214 (Freiberg), niše s trolistom u Bambergu, Abb. 243 iz poč. XIII st.

Sl. 20 Reljef bradate i brkate glave iz Rudina

meniku još dosljedno provedeno izražavanje u stilu pletera — najvjerojatnije potječe iz prve pol. XIII st. Taj križ iz Rudina, oblikovan u stilu pletera, nije osamljena pojava na području Slavonije. Srodan, dosad nepoznat križ u stručnoj literaturi, također riješen u stilu pletera, s odebljalim obodom, no bez razrađenog trolista, zapažen je g. 1958, prilikom istraživanja kotara Našice na evidencijskom putovanju u Koški (sl. 24). Još danas stoji on uklesan u luneti rustično izvedenog romaničkog portala seoske crkve (sada prežbukan, pa se teško razabiru pojedinosti); Koška je kojih 80 km zračne linije udaljena od Rudina. Taj je križ popraćen i rozetama, čestim motivom romanike, koji se vjerojatno kao solarno-lunarnog značaja nalazi kasnije i na brojnim stećcima XIV—XV st.⁴⁹ Tim općim motivom romanike dakako ne dovodim Košku u vezu s Hercegovinom i Bosnom, nego prije s Mađarskom, jer samo ime Koška dolazi od riječi Kos (mađarski: kos = jarc), pod kojim se imenom g. 1388. javlja grad (Kosvár).⁵⁰

Reminiscencije pleternog stila javljaju se u ovoj skupini rudinskih reljefa donekle u obodima nojevih očiju (sl. 14), pa npr. na brku maske s koso položenim očima (sl. 16) i na reljefu glave s brkovima (sl. 20). Okrenemo li ovu sliku, obradba brkova u biti je kao ona na listovima palmete iz srijemskog Rakovca (sl. 25) na kapi-telu koji sadržava i elemente romanike (glava) i elemente pleterne ornamentike (palmeta). Kamen potječe iz opatije Dumbovo, po svoj prilici iz konca XII st., kad se u ovim, kao i u susjednim krajevima u Mađarskoj i Austriji još nasljeduje pleterni stil.⁵¹

Navedeno je da je jedno od sredstava izražavanja u toj skupini reljefa i linearizam. On se od vremena do vremena javlja u razvoju evropske umjetnosti, a stalno je prisutan u rustičnom oblikovanju. Na reljefu križa (sl. 13) javlja se ptica, plošno uparana elementarnim obri-

⁴⁹ O tom npr. *S. Bešlagić*, »Stećci na Blidinju«, JAZU Zagreb 1959, p. 53-54.

⁵⁰ *D. Csánki*, »Magyarország történelmi földrajza« II, Budapest 1894, p. 455.

⁵¹ O tom *A. Horvat*, »Die Skulpturen«, n. d.

som na boku lijeve prečke. Sam nodus križa izbrazdan je kosim crticama; tu se linearnim sredstvom ide za tim ne bi li se izrazila oblina predmeta. Linearizam je djelomično zastupan i na reljefima glava, kao na onoj s koso položenim očima (sl. 16), no najdosljednije je proveden na reljefu glave u koso položenoj četvorini (sl. 15), gdje su osnovnim crtama, kao kakvom klesarskom stenografijom označeni nos i oči — jedine oči u ovoj skupini bez označenih zjenica. Linearizam se na neki način očituje uparanim crtama, koje označuju bradu na nekoliko reljefa glava (sl. 16, 20), u crtama koje na nagoj figuri označavaju rebra (sl. 22). No to gotovo sve nastaje kao posljedica rustificiranog oblikovanja, pa na temelju takvih podataka teže možemo opredijeliti vrijeme postanka spomenika.

Nekoliko elemenata — iako u nedotjeranoj formi — odaju stil romanike. To su brazde na licu glave s jednim okom (sl. 17) i način na koji je prikazana brada glave s izbuljenim očima u obliku listića (sl. 18). Takve plastične nabore s brazdama, kao što su oni koji izlaze iz oboda velikog oka rudinske glave (sl. 17) — koje nemaju finoću izbrazdanih lica afričke Ife bronce iz Nigerije — nalazimo u doba romanike na širokom prostanstvu sve do Engleske, kao npr. na glavi fantastične životinje iz Malmesburya, koja je nastala oko g. 1160. (sl. 26), ili na grotesknim glavama monstruma iz Oxforda, koje su klesane o. 1150. (sl. 27).⁵² Očito je da se u prvotnom uzoru, po kojem su rađene takve plastike, radilo o transformiranju u drugi materijal, tj. od rezbarenja u drvu prešlo se u klesanje u kamenu.⁵³ A užljebine u obliku stiliziranog izduljenog lista, na koji je način riješena brada glave s jajolikim izbuljenim očima (sl. 18), također su uobičajene u doba ranije romanike te se raznoliko primjenjuju. Taj motiv u biti nalazimo npr. na odjeći Matejeva simbola s transene u Biskupiji, koja se u novije vrijeme stavlja — prema S. Gunjači — u XII st.⁵⁴, ili ga vidimo kao popratnu pojavu uz palmetu na kamenu iz Veszpréma iz druge polovine XII st.⁵⁵ (sl. 28).

Međutim u općem promatranju stilskih osobina te skupine reljefa valja osobitu pažnju posvetiti tome u kojoj se mjeri javlja težnja k plastičnome i sama voluminoznost. To se očituje u različitim oblicima: već u samoj ispetosti lica inače dosljedno linearno riješene glave (sl. 15), u jagodicama lica s brkovima (sl. 20), u tupastim nosovima većine glava (kao npr. sl. 17, 18, 20, 21), u nagom liku (sl. 22), u reljefu sveca (sl. 23). No najkarakterističniji elemenat koji je ondje potrebno promotriti jesu oči. One su tu prikazane ili linearno (sl. 15), ili plošno bez plasticiteta (sl. 16), ili s ponešto naglašenim plasticitetom (sl. 21), ili — što je kod većine reljefa — s izrazitom težnjom plastičnome. Oči su glavna dominantna na glavi s izbrazdanim licem (sl. 17), na reljefu s bradom, gdje im je vlastiti ležaj pretijesan, pa su nabrekle do hipertrofiranoosti (sl. 18), kao i

⁵² Vidi *George Zarnecki*, »Later english romanesque sculpture 1140-1210.« London 1953, sl. 48 i sl. 10, odakle su reproducirane.

⁵³ Opširnije o tom *A. Michel*, »Histoire de l'art T. I/2« Paris 1930, p. 596.

⁵⁴ O tom najnovije *I. Petricoli*, »Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji«, Zagreb 1960, p. 47 i sl. T XIII/2.

⁵⁵ Vidi o njem *A. Horvat*, »Die Skulpturen«, n. d. T. IV, ili *T. v. Bogyay*, »Der Eintritt des Ungartums in die christlich-europäische Kulturgemeinschaft im Lichte der Kunstgeschichte«. Südost-Forschungen XVIII/1, München 1959, T. 1, Abb. 2.

Sl. 21 Reljef golobrade glave iz Rudina

Sl. 22 Reljef nage ljudske figure (»atlant«) iz Rudina

Sl. 23 Klesanac s reljefom svetačke figure (nađen u Kujniku) iz Rudina

na kamenu s dvije bradate glave (sl. 19) i kod reljefa sveca (sl. 23). Tu je sve potčinjeno oku, koje je napadno naglašeno; to još bijaše potencirano time što su svrdlane rupe zjenica po svoj prilici bile ispunjene olov-
nim umecima.

Karakteristično je, dakle, što se težnja k voluminoznosti očituje u toj skupini reljefa napose naglašavanjem plasticiteta očiju i nosa. Ta pojava međutim nije specifična. U svim zemljama gdje je ljudska figura dulje vremena bila zanemarena, pošto je vladao plošni izraz, ona predstavlja, kad se opet na nju vraća, teškoće u izradbi, pa tako i u zemljama s razvijenijom umjetničkom djelatnosti od Slavonije. Tu je fazu primitivnijeg izraza prošla npr. i Francuska, jedna od vodećih zemalja u umjetničkom razvoju. Na reljefu glave s impostom iz Modillona, iz konca XI, odnosno početka XII st. — čisto riješenoj bez ikakva suvišnog dodatka — dominiraju na plohi lica jasno naglašene obrubljene oči (ovdje još bez plastičnog naglašavanja) i markantna vertikalna nosa (sl. 29).⁵⁶ Kako se čini uspon prema plastičnome izražavanju pokazuje i reljef glave iz Corbeaua (XI st.) gdje dominiraju još naivno klesan tubasti nos i oči s jako označenom zjenicom (sl. 30).⁵⁷

⁵⁶ Reprodukcijska iz knjige Bernard Champigneulle — Léon Gischia, »La sculpture en France de la préhistoire à la fin du moyen age«, Paris 1950, sl. 31. — Visina reljefa 24 cm, ⁵⁷ N. dj., vis. oko 18 cm,

Prema Michelu, takav »barbarski stil« s primitivnim izražavanjem cvate u XII st.⁵⁸ Nalazimo ga paralelno uz umjetnine dotjeranije forme posvuda, pa i u Francuskoj, a kamo li ne u Slavoniji, pokrajini bez kontinuirane umjetničke tradicije.

Nakon toga što je rečeno, vidimo da u rudinskim reljefima postoji diskrepancija između linearizma i plasticiteta, pa prema tome ta skupina plastika svakako pripada vremenu previranja, koje je u različitim krajevima u doba romanike bilo u raznoliko vrijeme. Neki se motivi tu još nižu kao ornament. Tako npr. djeluju oči glave s dva koso položena oka u istome smjeru (sl. 16), tako djeluje izbrzdano lice kao da je okomito izrovašeno (sl. 17). Ornamentalno djeluju i neke brade (sl. 18, 19). U tom slobodnom interpretiranju uzora nailazimo na asimetričnosti, čime se neosporno pojačava izražajna snaga, kao što je to s trokutastim okom na golobradoj glavi (sl. 21). Neujednačeno su označena i usta. Ima ih s dva kosa reza (sl. 17, 21), s primitivno označenim usnicama (sl. 19, 23), no na većini glava usta su označena jednostavnom pačetvorinastom rupom, kako kod linearno riješene glave (sl. 15), tako i kod figure koja se dovinula do većeg stupnja plasticiteta (sl. 22).

⁵⁸ A. Michel, n. dj., p. 598,

Sl. 24 Reljef križa na portalu crkve u Koški

Za stil rudinskih reljefa nalazimo, dakle, uporišta u romaničkoj umjetnosti, najviše na primjerima iz XII st. Nema sumnje da su oni bili intimno povezani s arhitekturom, kao njezin sastavni dio. Oblik je tih klesanaca takav (sl. 10, 23) da ih moramo zamišljati kao ukras plohe romaničkog zida, odnosno luka koji tek ponešto iskače iz linije zida, što se primjenjivalo na različitim dijelovima arhitekture širom zemalja gdje bijaše rasprostranjen romanički stil.

Da sad još vidimo što mogu reći ikonografska zapažanja.

Reljef rudinskoga križa klesan pleternom ornamentikom s trolisnim svršecima ima nodus, pa je prema tome vjerojatno procesijski križ, za razliku od križa iz Koške, koji se izdiže iz humka golgote, kako se to uobičavalo prikazivati od starokršćanskog doba do u raniji srednji vijek.⁵⁹ S ikonografskog stanovišta zanimljivo je što je na prečki rudinskoga križa označena — drugačijom tehnikom — ptica. To još podsjeća na ptice koje su afrontirajući bile postavljene prema križu, što se na drugi način prikazivalo, prema baštini iz starokršćan-

⁵⁹ O našem materijalu vidi o procesijskim križevima M. Seper, »Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter, Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingischkarolingische Kunstforschung«, Archiv Paulus, Heft 14—16, Jhrg. 1957—58, Erlangen. Za golgotaški križ kod nas vidi Lj. Karaman, »O spomenicima VII i VIII st. u Dalmaciji«, Vjesnik HAD NS XXII—XXIII, 1942—3, p. 101.

Sl. 25 Kapitel iz Rakovca (vjer. iz konca XII st.)

skog doba, u više navrata na spomenicima predromaničke — kod nas npr. u Dalmaciji.⁶⁰ Tu se radi o simboličkoj aluziji na euharistiju, što se ovdje još javlja u duhu narativne romanike u doba kad je na izmaku ornamentalna pleterni skulptura.

Među figuralnim reljefima osamljen je prikaz iz životinjskog svijeta: glava noja. Na ogranak šumovitog Psunja noj je dolutao iz pustinjskog afričkog pijeska posredovanjem srednjovjekovnog bestiarija, očito ne kao slučajni ukras opatiije; jer za noja postoji tumačenje da je on simbol Krista koji silazi u limb.⁶¹

Za ostale reljefe glava ne bi se moglo reći da imaju neko naročito značenje. One potječu iz nebiblijskih izvora. U njima je ispoljen smisao za ukras i humor, izražen grotesknom formom punom mašte. Čovjek je

Sl. 26 Životinjska glava iz Malmesburyja (o. 1160)

u doba romanike na čitavom prostranstvu gdje je taj stil cvaio razvijao, u relativno suženim okvirima u kojima je živio, naročit smisao za neobično. On je napučio razigranom maštom bezbrojne plohe i zakutke građevina fantastičnim maskama i monstrumima. Oni često imaju antropomorfne oblike. Engleski »beak head« npr. tek svojim malim uskama katkad odaje da se zapravo želi prikazati fantastična životinja. Njih nalazimo, kao karakterističnu pojavu XII st. i na istaknutijim crk-

⁶⁰ Motiv je poznat u odnosu prema križu i kaležu od starokršćanskog doba. U našoj literaturi npr. o tom Lj. Karaman, »Iz kolijevke«, n. dj., p. 112 i sl. 42, 66, 69; I. Petricioli, »Pojava«... n. dj., T. VIII, sl. 1.

⁶¹ L. Réau, »Iconographie de l'art chrétien«, I, Paris 1955, p. 86.

Sl. 27 »Beak-head« iz Oxforda (o. 1150)

vama, kao npr. u Linkolnu, dokle dopire lombardska inspiracija s utjecajem Modene između 1141—48.g. (sl. 31).⁶²

Rudinski reljefi s fantastičnim glavama vuku također po svojoj prilici, lozu iz lombardijske plastike, inspirirane germanskim utjecajima. Oni idu u red takve plastike koja se ne može zamisliti bez zida. Usprkos svojoj raznolikosti, ona se niže kao ukras, pa ima, u neku ruku ornamentalno značenje. Sve te glave (sl. 15—21) — od reda bez ušiju, po koja s bradom, po koja s brkovima — predstavljaju bujnu fantaziju ne na temu izmišljenih nakaza, nego na temu ljudskih lica. To je poigravanje s humorističnom notom — kao i svagdje drugdje — puno invencije, a tek dvije glave bliže se realnosti ljudskog lika (sl. 20, 21). Takav repertoar tipičan za nadnacionalni stil romanike, koji se dobrim dijelom širio zaslugom benediktinaca, dopustio je i šire komparacije iz udaljenijih zemalja.

Među rudinskim skulpturama koje su slučajno doprle do nas osamljen je reljef nage figure s uzdignutim rukama. Moglo bi se u prvi čas pomisliti na oranta, ili na Krista, koji se katkada prikazuje s uzdignutim rukama, kako ga npr. vidimo u rustificiranoj obradbi u doba romanike na reljefu iz Elstertrebnitza u XII st. (sl. 32). Međutim obje te kombinacije otpadaju, jer tu se radi o goloj ljudskoj figuri, koja evocira ulogu atlanta. Nosilac tereta karakterističan je motiv u talijanskoj romaničkoj umjetnosti, koji je u nju ušao ugledavajući se na antikne telamone. Taj je ikonografski motiv u figurama malih dimenzija katkada u ulozu nosača propovjedaonice u romaničkoj plastici Italije. Donosim primjer iz Gropine (Arezzo), gdje propovjedaonicu — pod lombardskim utjecajem — podržava grupa naivno isklesanih atlanta (sl. 33).⁶³ Ne mislim time reći da se taj motiv na Rudinama desio baš posredovanjem Gropine. Za prenašanje takvih uzora iz Italije postoje, naime, mnoge mogućnosti, kojima je zasad teže ući detaljnije u trag, napose zato što možemo računati da posreduje nadnacionalni benediktinski red, koji je — kako je već spomenuto — mnogo pridonio širokoj i obimnoj rasprostranjenosti romaničke djelatnosti.⁶⁴ Ono što privlači pažnju kod nosača iz Gropine u ovome času jest to da je ljudsko tijelo prikazano u skraćenom obliku kao i na rudinskome reljefu i da u oba reljefa iz Gropine kao i iz Rudina — mada se u detaljima razlikuju — postoji podjednaka težnja za plastičnim izražavanjem, napose što se tiče trupa. Oni pripadaju fazi kad je plastika na putu k voluminoznosti.

Tu češću pojavu u romanici da se proporcije ljudskog lika izvanredno skraćuju, vidimo i u reljefu sveca (sl. 23). Svetokrug oko glave tumači da se tu radi o nekoj svetačkoj figuri. Ruke spuštene niz tijelo nemaju nikakva atributa koji bi mogao dati putokaz da bi se moglo znati koga prikazuje. Da predstavlja osobu visokog položaja ili u zemaljskoj ili u nebeskoj hijerarhiji, moglo bi se moguće zaključiti po tome što je gornji obod haljine bio ukrašen plastičnim ukrasom koji ima evocirati dragulje: isto su tako morale biti ispunjene

Sl. 28 Fragment iz stare katedrale u Veszprému

⁶² G. Zarnecki, »Later englisch...«, n. dj., o »beak head«, p. 5—6; odanle i reprodukcije (u knjizi br. 54—55).

⁶³ O tom H. Decker, »Romanesque art in Italy«, Thames and Hudson, 1958, p. 8, odakle je reproducirana i sl. 71.

⁶⁴ N. dj., p. 8.

i rupice nimbusa i očiju.⁶⁵ Takve rupice za plastični ukras vidimo npr. i na stoli Krista iz Elstertrebnitza (sl. 32).

Sada još nekoliko riječi o kvaliteti rudinskog materijala. Pojedini klesanci kao osnovni elementi od kojih bijaše sagrađena rudinska opatija pokazuju da su na zanatskoj visini (sl. 10, 12, 23). Zналаčki i ujednačeno uklesala je i ukomponirala ruka vještijeg klesara i križ razriješen u pet remena pletera u plohu zaglavnog kamena (sl. 13). Da li se to može reći i za figuralne reljefe s Rudina? Svagdje gdje je ljudska figura bila u umjetnosti zanemarena, ona predstavlja teškoću. To se zapaža i u zemljama koje imaju vodeću ulogu u umjetnosti (sl. 29, 30, 32, 33), a kamo li ne u Slavoniji, u pokrajini bez kontinuiranog umjetničkog razvoja, kamo sigurno nisu došli na rad ponajbolji majstori da tamo prenesu čudesni svijet maski, koje prenašane od radilišta do radilišta doživljavaju uvijek nove transformacije, pa se ni za ove s Rudina vjerojatno ne će lako naći neposredni uzor.

Analiza rudinskih reljefa pokazala je neujednačenost stila. A unutar diskrepancije linearizma i voluminoznosti postignuta je također i neujednačena kvaliteta obradbe kamena. Ona je pogdje nesporna, nesigurna, tvrda, pa plastike dobivaju dojam arhaičnosti (najočitije npr. kod sl. 19). Ona uzbuđuje svojom barbarskom grubošću. Za takav način izražavanja danas imamo razvijen velik smisao. No ipak mislim da ne bi trebalo vrednovanje reljefa iz Rudina preuveličavati i tako ih ocijeniti da oni mogu mirno izdržati najstroži likovni kriterij, primijenjen ne samo na našu nego i na svjetsku srednjovjekovnu plastiku, kako to bijaše nabačeno u našoj literaturi s dobrom namjerom ne bi li se što jače uočila vrijednost tih skulptura.⁶⁶ Ako rudinske reljefe usporedimo s drugim sličnim svijetom, npr. s »beak-heads« iz Oxforda (sl. 27), ili iz Lincolna (sl. 31), vidimo da je slična tematika u približno vrijeme ostvarena na kudikamo finiji, ujednačeniji način, suverenim poznavanjem zanata, koji odskače od rada rudinskih majstora, u kojem ima — nama simpatičnih — primjesa rustifikacije.

Unutar razvoja umjetnosti našeg srednjovjekovnog Sjevera likovni izraz Rudina ima izvan svake sumnje svoje vidno mjesto, iako nije specifična, nego samo karakteristična pojava u širokom sklopu opće romaničke djelatnosti. No ne bi bila sklona tome da se on i nadalje smatra »uopće najvrednijim što smo imali u našem sjevernom srednjovjekovnom kiparstvu«,⁶⁷ nakon toga što znamo da postoji arhitektonsko-plastični dekor kao što je u zagrebačkoj katedrali,⁶⁸ ili na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu⁶⁹ ili u kapeli sv. Stjepana u

⁶⁵ Rupice, napose one na očima ispunjavale su se u doba romanike različitim materijalom: staklenom pastom (vidi R. von Schwaben o. 1080 u A. Behne, »In Stein und Erz«, Berlin, 1940, str. 65), emajlom (Lav u Braunschweigu, 1166, n. dj., str. 74), olovom (za primjere kod nas, D. Kečkemet, »Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale«. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split, 1955, str. 119, 127, 129)

⁶⁶ M. Peić, »Muzej u Požegi«, n. dj., p. 63.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ A. Horvat, »Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali«, Zbornik ZUZ NS V/VI, Lavreae F. Stelè, Ljubljana 1959, p. 245—267.

⁶⁹ A. Horvat, »Odras praškoga Parlerovog kruga na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu«, Peristil III, Zagreb 1960, p. 13—32.

Sl. 29 Glava iz Modillona (XI/XII st.)

Sl. 30 Glava iz Corbeaua (XI st.)

Sl. 33 Detalj s »atlantima« s propovjedaonice Gropina (Arezzo)

Zagrebu⁷⁰, a da ne govorimo o nizu pojedinačnih što drvenih, što kamenih gotičkih plastika⁷¹. Stoji međutim da rudinski materijal zasad predstavlja najbogatiju skupinu na temu romaničke plastike kontinentalne Hrvatske, u kojem je dijelu romanička djelatnost ostala oskudno sačuvana. Jer i arhitektonsko-plastički figuralni dekor iz zagrebačke kapele sv. Stjepana⁷², iz Đakova,⁷³ iz Glogovnice,⁷⁴ Iloka⁷⁵ i Koške, kao i brončana raspela iz Martinšćine⁷⁶ i Siska⁷⁷ govorili su samo fragmentarno o tome da je val romaničkog likovnog oblikovanja zahvatio i sjeverne hrvatske krajeve.

Analiza, komparacija i ikonografija reljefa iz Rudina navode na to da su po svojoj prilici nastali u posljednjim decenijama druge pol. XIIst., prema g. 1200 osim križa, riješenog pleternom ornamentikom, koji zbog gotičkih primjesa (trollist) najvjerojatnije potječe iz prve polovine XIII st., mada upravo on naoko daje dojam zbog prisutnosti dosljedno provedenog pletera da je u toj skupini najstariji primjerak. Za vrijeme oko g. 1200. govori tip slova na nadgrobnim spomenicima, gdje još nema primjesa gotice. Historijski pak podatak spominje Rudine od g. 1210. No kako je za tako velik objekt, kao što bijaše ta opatija, trebalo za ono doba dulje vremena da se izgradi u uvjetima srednjeg vijeka, i to navodi također opet na to da je — kako to i stil reljefa pokazuje — kompleks počeo nastajati u posljednjim decenijama XII st. Ako sve rečeno uzmemo u obzir, skupina reljefa iz Rudine ide — prema onome što zasad znamo — među najstarija ostva-

renja romaničke plastike kontinentalnog dijela Hrvatske, jer u XII st. iz te regije (s današnjeg područja SRH) nastaju još stupac iz Iloka, a kao zlatarska djela: križevi iz Martinšćine i Siska.

Da li možemo plastiku iz Rudina komparirati u pogledu stepena stilskog razvoja sa skulpturom u Dalmaciji, kao što je to bilo nabačeno zbog osnovne orijentacije? M. Peić je prilikom publiciranja reljefa glave s kosim očima (sl. 16) naveo kao stilsku komparaciju reljef »Rođenja Kristova« iz Zadra (XI st.).⁷⁸ Tada publicirana glava (sl. 16) sama o sebi uistinu je još plošno ornamentalno oblikovana, pa bi ona sama mogla podnijeti takvu usporedbu. No ne smijemo zaboraviti da je ona tek jedan primjer iz niza ostalih. A analiza stila je pokazala da niz srodnih elemenata unutar neujednačenosti stila povezuje reljefe Rudina u vremensku cjelinu (osim reljefa križa). Kad tu glavu promatramo kao dio cjelokupne skupine kojoj pripada, iz prije navedenih razloga ne bi bila sklona navedenoj komparaciji.

U reljefima s Rudina zapaženi su doduše i elementi romanike Italije, koja struja dominantno utječe na razvoj umjetnosti u Dalmaciji. Tu se npr. javlja — općenito, pa i kod nas — tada još rijetki primjer gole ljudske figure (prije punih plastika Radovanovih Adama i Eve), koji reljef pod utjecajem Italije evocira antikne atlante. Ali na rudinskom materijalu ima momenata koji bi teže mogli nastati posredovanjem Dalmacije. To su oni, koji upućuju na ekspresivni izraz sjevernjačke umjetnosti, kao što je npr. pojava da su oči nabubrile od plastičnosti prije nego tijelo.⁷⁹ Taj stepen uspona prema voluminoznom oblikovanju, koji je zapažen u pojedinim reljefima kao napredniji momenat u razvoju stila, odlučio je da čitavu skupinu, koja ima međusobnih razlika, ali i srodnosti, stavljamo u posljednje decenije XII st. i da je pripišemo kulturnom krugu, gdje se to tada dešava, a to je panonski krug.

Da vidimo kako stojimo u panonskoj kulturnoj regiji s osnutkom benediktinskih samostana, što nas zanima s obzirom na to da je i rudinska opatija bila benedik-

⁷⁰ Dr A. Deanović, »Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu«, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960, p. 72—80.

⁷¹ Lj. Karaman, »O umjetnosti Srednjeg vijeka u Hrv. i Slav.« Hist. zbornik III, Zagreb 1950, p. 139—152.

⁷² A. Deanović, n. dj.; taj dekor pripada prelaznom romanogotičkom stilu.

⁷³ J. Brunšmid, »Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu«, Vjesnik HAD XII, Zagreb 1912, p. 143 (taj se kamen tu još smatra gotičkim).

⁷⁴ A. Horvat, »Prilozi pov. umj. problemima u... Glogovnici«, Peristil IV, Zagreb 1961, sl. 5, 5a, 5b.

⁷⁵ A. Horvat, »Die Skulpturen«, n. dj.

⁷⁶ Lj. Karman, »O umjetnosti«, n. dj. I, p. 105, sl. 3.

⁷⁷ A. Horvat, »Brončani razapeti 'Christus regnans' nađen u Hrvatskoj« Antidoron M. Abramić I, Vjesnik za arh. i hist. dalm. LVI—LIX, Split 1954—1957.

⁷⁸ M. Peić, n. dj. tekst uz sliku na tabli.

⁷⁹ O tom u našoj literaturi E. Cevc, »Romanski Marijin kip u Velesovem«, Zbornik ZUZ NV I, Ljubljana 1951, p. 107.

tinska. Na području današnje Austrije nastaje dvadesetak benediktinskih samostana u vremenskom razdoblju između g. 1002. i 1155. (kad je osnovan u Beču)⁸⁰. Na području današnje Slovenije posljednji je benediktinski samostan podignut g. 1140. u Gornjem Gradu.⁸¹ A u Mađarskoj, što nas osobito zanima, jer je Slavonija tada politički bila usko povezana s njom, a Rudine su se nazalile po crkvenoj podjeli unutar pečuške dijeceze, benediktinski samostani nastaju od g. 999 do prve pol. XIII. st.⁸² Nekoliko benediktinskih samostana bilo je osnovano i u Srijemu, među kojima se onaj bana Beluša u Banoštru spominje od g. 1198. Značajno je da ga je ban osnovao »in proprio fundo suo«⁸³. Ako uzmemo u obzir ono što pokazuje likovna građa s Rudina, ta je opatija nastala u posljednjim decenijama XII st., pa bi prema tome išla u posljednju skupinu benediktinskih opatija, koje su nastajale u kulturnom krugu Panonije u onome dijelu kojim su vladali Arpadovići. Bilo bi vrijedno ispitati da li su i te opatije u Srijemu i Slavoniji nastajale na posjedu plemena, kao što su opatije njih reprezentirale u Mađarskoj.⁸⁴

Brojne su opatije iz doba Arpadovića propale, a među njima i Rudine. Početkom XVIII st. smatralo se da su to ruševine tvrđave (»arx«), jer se za turske vladavine Požeškom kotlinom (1537-1688) zameo čak i trag tradiciji da to bijaše opatija.⁸⁵ Kako je studij tog materijala veoma otežan, očekuje se od sistematskih iskapanja da će ona unijeti više svjetla u te probleme.

⁸⁰ E. Schaffran, »Kunstgeschichte Österreichs«, Wien, 1948, p. 53—54.

⁸¹ Dr. M. Zadnikar, »Romanska arhitektura na Slovenskem«, Ljubljana 1959., str. 47.

⁸² L. Gál, »L'architecture religieuse en Hongrie«, Paris, 1929, p. 2.

Za razliku od sjev. hrv. krajeva, na području današnje Dalmacije počinje djelatnost benediktinaca već sredinom IX stoljeća.

⁸³ A. Horvat, Die Skulpturen, n. dj., p. 262—3.

⁸⁴ O tom D. Dercsényi, »Zur siebenhundertjährigen Feier der Kirche von Ják«, Acta historiae artium T. IV, fasc. 3—4, Budapest 1957, p. 173—4; S. Pavičić smatra Boričevce osnivačima Rudine, Hrv. Enc. III, p. 84.

⁸⁵ T. Smičiklas, »Dvjestagodišnjica oslobođenja Slavonije« II, Zagreb 1891, p. 218.

Sl. 31 Detalj portala s »beak-head« u Lincolnu (o. 1145)

Sl. 32 Reljef s portala u Elstertrebnitzu (XII st.)

Im zentralen Teil Slavoniens (im Norden der Volksrepublik Kroatien) befinden sich westlich von Požega am Abhang eines Berges die Überreste der Ruine eines grossen mittelalterlichen Komplexes, wo einst die Benediktinerabtei des hl. Michael stand. (Bld. 1, 2) Am Anfang des XVIII. Jhs. — nach der türkischen Herrschaft über dieses Gebiet (1537—1688), nahm man an, dass sich an dieser Stelle einst eine Festung — »arx« — befunden hätte.⁸⁵ Von diesem ausgedehnten Komplex — der befestigt gewesen war (Bld. 6 mit Schiesscharte) — wurde durch Jahrzehnte Baumaterial verschleppt. (Bld. 2, 9, 10)

Früher hat man auf Grund von fragmentaren Funden (nach J. Kempf und G. Szabo), unter denen auch Bruchstücke von Fresken vorkamen (Bld. 4) angenommen, dass der Komplex in der frühgotischen Zeit entstanden sei.^{6, 7} In jüngster Zeit hat A. Mohorovičić eine Reihe von Beobachtungen mitgeteilt (die Bearbeitung des Steines, architektonische Details, die halbkreisförmige Apsis der Kirche), die auf die Zeit der Romanik hinweisen.⁵

Hier sind nun die zerstreuten Angaben über den Komplex Rudine zusammengefasst worden. Eine Untersuchung dieser Angaben und der historischen Quellen wurde durchgeführt und das Material wurde vom kunstgeschichtlichen Standpunkt aus analysiert, um eine ungefähre Datierung des Materials zu ermöglichen, welches vom kunstgeschichtlichen Standpunkt aus sehr interessant ist. Es zeigte sich, dass beim Bau der Abtei teilweise antike Ziegel verwendet worden waren (wahrscheinlich von einem benachbarten Objekt, wo man antike Fragmente gefunden hat, siehe Bld. 5), dass der Baubeginn des Komplexes in die Zeit der Romanik fällt und der Bau während der Gotik fortgesetzt wurde und dass die Abtei bis zur Eroberung des Gebietes von Požega durch die Türken (1537) bestand. Wann die Abtei entstanden ist, ist nicht bekannt, doch wird sie zum ersten Mal im Jahre 1210, erwähnt, wann angeführt wird, dass eine Strasse zu ihr führt. Obwohl sie sich auf dem Gebiet des mittelalterlichen Slawonien befand, gehörte sie der kirchlichen Einteilung nach zu der Diözese von Fünfkirchen in Ungarn.

Die Abtei war mit verschiedenartigem, fragmentarisch erhaltenem, aus festem grauen Kalkstein gemeisselten architektonisch — plastischem Dekor geschmückt (Bld. 11—23). Vom kunsthistorischen Standpunkt aus sind besonders 11 Reliefs sehr interessant: ein Relief mit einem gemeisselten Kreuz 40x34—37 cm (Bld. 13), eines mit dem Kopfe eines Strausses 19x13.5x23.5 cm (Bld. 14), sieben Reliefs von Köpfen (Bld. 15—21) deren Grösse zwischen 15—19x13.5 16 cm variiert, ferner das Relief einer nackten menschlichen Figur 19x16x30 cm (Bld. 22) und das Relief eines Heiligen 27x17x40 cm (Bld. 23).

Die Reliefs zeigen merkwürdige stilistische Unterschiede. Neben der Flechtwerkornamentik (das ausgeprägteste Beispiel auf Bild 13) finden wir Reminiszenzen des Flechtwerkstils (z. B. auf Bild 16 und 20, zum Vergleich Bild 25)¹², ferner einen linearen Stil (Bld. 15) und hie und da macht sich ein Streben nach plastischem Ausdruck bemerkbar. Beimischungen von rustischen Zügen erschweren das Datieren dieser Gruppe von Reliefs. Das Relief des Kreuzes, das konsequent im Stil der Flechtwerkornamentik gemeisselt ist, entstand, in Anbetracht dessen, dass seine Arme einem dreiblättrigen Abschluss haben¹⁰, mit grösster Wahrscheinlichkeit in der ersten Hälfte des XIII. Jhs., obwohl gerade dieses Relief auf den ersten Blick älter als die Übrigen erscheint.

Auf den übrigen Reliefs (Bld. 14—23) sind viele Details linear behandelt, geben aber wegen ihrer rustischen Form keine sicheren Unterlagen für eine Datierung. Einige Details sind charakteristisch für die Romanik, wie z. B. die plastischen Gesichtsfurchen (Bld. 17) oder der Bart in der Form stilisierter Blätter (Bld. 18), die das Vergleichsmaterial (Bld. 26, 27 28) in die zweite Hälfte des XII. Jhs. verweist. Es ist jedoch eine charakteristische Eigenschaft dieser Reliefs aus Rudine, die sich jetzt im Museum von Požega befinden (mit Ausnahme desjenigen auf Bld. 17, das im Archäologischen Museum in

Zagreb ist) — dass sie sich auf derjenigen Stufe der künstlerischen Entwicklung befinden, die von der flächigen Bearbeitung der Skulptur zur plastischen Ausdrucksweise hinüberleitet und in der die Plastizität besonders durch hypertrophie Augen betont wird. Sie sind der dominierende Zug die Köpfe auf den meisten Reliefs (besonders auf Bild 17, 18, und 23). Der Aufstieg zur Plastizität vollzieht sich in einigen Ländern früher (siehe die Beispiele aus Frankreich, Bld. 30). Von ihrer Zugehörigkeit zu dieser Übergangszeit zeugen bei den Reliefs von Rudine die Diskrepanz zwischen dem Linearismus und der Plastizität. Diese Stufe wurde im benachbarten Syrmien in den letzten Jahrzehnten des XII. Jh. bemerkt (Bld. 25). Demnach können wir die figuralen Reliefs aus Rudine, in denen der Anteil der expressiven Ausdrucksweise der nördlichen Kunst durch die Betonung der Augen sichtbar ist¹¹, auch ungefähr in die letzten Jahrzehnte des XII. Jhs. datieren.

Vom ikonographischen Standpunkt aus ist es interessant, dass auf dem Relief des Kreuzes, das im Flechtwerkstil gemeisselt ist, ein Vogel eingeritzt ist, der im Sinne der narrativen Romanik am Ausgang der ornamentalen Plastik die Eucharistie symbolisiert (Bld. 13)¹⁰. Unter den anderen Reliefs (die zufälligerweise bis heute erhalten geliebt sind) finden wir das Relief mit dem Straussenkopf; es besteht eine Deutung, nach der der Strauss Christus darstellt, der in die Vorhölle herabsteigt. Mit der grotesken Form der Masken, die aus nicht-biblisches Quellen stammen, wird der Sinn für das Aussergewöhnliche ausgedrückt, der zur Zeit der Romanik in den verschiedensten Modifikationen überall dort vorkommt, wo es eine Romantik gegeben hat, die sich hauptsächlich Dank der Benediktiner verbreitete. Das Relief der nackten Figur erinnert an einer Atlanten und entstand unter dem Einfluss der italienischen Romanik, wo dieses Motiv, das aus der Antike übernommen wurde, gerne angewandt wurde.¹³ (vergleiche Bld. 33 aus Gropina).

So verschiedenartig wie der Stil der Reliefs aus Rudine ist auch ihre Qualität. Wenn wir diese Reliefs mit verwandten Werken vergleichen (Bld. 31), so sehen wir, dass zwar einige der Bausteine in handwerklicher Hinsicht auf der Höhe sind (Bld. 12, 13 und 23), aber die eigentliche Ausführung der Reliefs verrät trotz des geistreichen Ausdrucks ihre rustische Herkunft. Sie beeindruckt uns durch ihre grobe Naivität.

Die Reliefs aus Rudine stellen innerhalb Jugoslawiens die reichste Gruppe romanischer Plastik im kontinentalen Teil Kroatiens dar, wo die romanische Tätigkeit nur spärlich erhalten geblieben ist.¹⁴⁻¹⁵ Sie zeigt uns, wie man in diesem Teil Europas eine Benediktinerabtei mit architektonisch-plastischem Schmuck versah. In der Reihe der Benediktinerklöster, die zur Zeit der Dynastie der Arpaden gegründet wurden, gehört Rudine zu denen, die am Übergang des XII. ins XIII. Jh. unter den letzten entstanden sind. Da während der türkischen Herrschaft (XVI.—XVII. Jh.) zahlreiche Abteien zugrunde gingen, so ist das Studium dieser Überreste sehr erschwert. Der Wunsch dieser Auslegungen war es, wenigstens etwas Licht in diese Probleme zu bringen. Mehr kann man erst von systematischen archäologischen Ausgrabungen erwarten. Diese Ausgrabungen sind allgemein unbedingt notwendig zur Erforschung der mittelalterlichen Architektur Slawoniens vor der Herrschaft der Türken, und so auch in Rudine, welches, wie diese Abhandlung zeigte, eines der Schlüsselprobleme der Romanik in diesem Teil Kroatiens ist.